

A Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság negyven éve

Szerkesztette: Iványosi Szabó András

**Készült a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság megalapításának
negyvenedik évfordulója alkalmából**

Szerkesztő:

Iványosi Szabó András

Szerzők:

Aradi Eszter, Balázs Réka, Bankovics András, Barkóczi Csaba, Barna Zsolt, Bartha Sándor,
Bíró Csaba, Bíró Marianna, Boros Emil, Böhm András, Csathó András István, Dóka Richárd,
Érdiné Szekeres Rozália, Gallé László, Gilly Zsolt, Halpern Bálint, Iványosi Szabó András, Kákonyi Árpád,
Koczka Krisztina, Kovács Éva, Kovács-Láng Edit, Kröel-Dulay György, Lendvai Mária, Lisztes János,
Lóránt Miklós, Ludnai Tünde, Máté András, Mile Orsolya, Molnár Béla, Molnár Zsolt, Nagy Tamás,
Németh Ákos, Pigniczki Csaba, Schmidt András, Sipos Ferenc, Tajti László, Tóth Endre, Vadász Csaba,
Vajda Zoltán, Vidéki Róbert, Vörös Lajos

Az irodalomjegyzéket és a névjegyzéket összeállította:

Barna Zsolt és Magyar Gábor

Nyelvi lektorálás és korrektúra:

Simon László

Nyomdai előkészítés:

MS Mester Kft.

Kiadja a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság

Felelős kiadó: Ugró Sándor igazgató

©Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság, 2015

ISBN 978-963-87265-9-9

Készült: ADVEX Design Stúdió Kft.

Felelős vezető: Herbályné Szalánczy Ildikó ügyvezető

BEVEZETŐ	7
TÁJ ÉS TÖRTÉNELEM – EZ A MI KIS HAZÁNK	9
Ahogy elkezdődött – a természetvédelem előzményei a Duna–Tisza közén (<i>Iványosi Szabó András</i>)	11
A természeti földrajzi környezet (<i>Dóka Richárd, Iványosi Szabó András</i>)	16
Magyarország szomszédos Mezőpötömiája (<i>Kákonyi Árpád</i>)	31
A Duna–Tisza köze tájtörténete (<i>Biró Marianna, Iványosi Szabó András, Molnár Zsolt</i>)	41
Kunok a Két víz közén (<i>Lisztos János</i>)	59
VÉDETT TERMÉSZETI TERÜLETEINK	77
A Kiskunsági nemzeti park, a puszták világa (<i>Gilly Zsolt, Tóth Endre</i>)	79
Tájvédelmi körzeteink (<i>Gilly Zsolt, Iványosi Szabó András, Tóth Endre</i>)	85
Országos jelentőségű védett természeti területeink (<i>Gilly Zsolt, Iványosi Szabó András, Tóth Endre</i>)	88
Kunhalmok és földvárak (<i>Balázs Réka</i>)	93
Nemzetközi egyezmények hatálya alá tartozó védett természeti területeink (<i>Bóhm András, Érdiné Székelyes Rozália, Koczka Krisztina, Schmidt András, Sipos Ferenc, Vajda Zoltán</i>)	96
A DUNA–TISZA KÖZI TÁJAK TERMÉSZETI ÉRTÉKEI	105
Az Alsó Duna mente	107
A természeti földrajzi környezet (<i>Iványosi Szabó András</i>)	107
A földtani jellemzők (<i>Molnár Béla</i>)	110
Vízrajz (<i>Kákonyi Árpád</i>)	113
A Duna-völgyi szikések természeti képe az elmúlt évszázadokban (<i>Biró Marianna, Boros Emil</i>)	117
A növényzet (<i>Sipos Ferenc</i>)	123
Az állatvilág (<i>Máté András, Lóránt Miklós, Pigniczki Csaba</i>)	131
Az Alsó Duna mente ökológiai és természetvédelmi biológiai problémái (<i>Sipos Ferenc</i>)	144
A Turján-vidék	152
A természeti földrajzi környezet (<i>Iványosi Szabó András</i>)	152
A földtani jellemzők (<i>Molnár Béla</i>)	152
Vízrajz (<i>Kákonyi Árpád</i>)	158
A Turján-vidék és az Őrjeg természeti képe az elmúlt évszázadokban (<i>Biró Csaba, Biró Marianna, Máté András</i>)	160
A növényzet (<i>Vidéki Róbert</i>)	167
Az állatvilág (<i>Máté András, Pigniczki Csaba</i>)	177
Természetvédelmi problémák a Turján-vidéken (<i>Sipos Ferenc</i>)	189
A Homokhátság	195
A természeti földrajzi környezet (<i>Iványosi Szabó András</i>)	195
A földtani jellemzők (<i>Molnár Béla</i>)	196
A víztelenség vízrajza (<i>Kákonyi Árpád</i>)	205
A Homokhátság természeti képe az elmúlt évszázadokban (<i>Biró Marianna</i>)	209

A növényzet (<i>Vidéki Róbert</i>)	214
Az állatvilág (<i>Máté András, Pigniczki Csaba</i>)	226
Természetvédelmi problémák a Homokhátságon (<i>Sipos Ferenc</i>)	236
Felső-Bácska	249
A természeti földrajzi környezet (<i>Iványosi Szabó András</i>)	249
Vízrajz (<i>Kákonyi Árpád</i>)	250
Felső-Bácska természeti képe az elmúlt évszázadokban (<i>Csatbó András István</i>)	250
A növényzet (<i>Sipos Ferenc</i>)	256
Az állatvilág (<i>Barkóczy Csaba, Máté András</i>)	258
Felső-Bácska ökológiai és természetvédelmi biológiai helyzete (<i>Sipos Ferenc</i>)	261
Az Alsó Tisza mente	264
A természeti földrajzi környezet (<i>Iványosi Szabó András</i>)	264
A földtani jellemzők (<i>Molnár Béla</i>)	266
Vízrajz (<i>Kákonyi Árpád</i>)	271
A Tisza-völgy természeti képe az elmúlt évszázadokban (<i>Biró Marianna, Somodi István</i>)	276
A növényzet (<i>Aradi Eszter</i>)	280
Az állatvilág (<i>Máté András, Nagy Tamás</i>)	286
Természetvédelmi problémák a Tisza-vidéken (<i>Sipos Ferenc</i>)	294
ÉRTÉKŐRZŐ TÁJHASZNÁLAT ÉS TERMÉSZETVÉDELEM	299
A természetvédelmi célú élőhelykezelés irányelvei és gyakorlata a védett gyepeken (<i>Vadász Csaba</i>)	301
A természetvédelem gyakorlata	312
Fajmegőrzési tevékenységek	
(<i>Bankovics András, Halpern Bálint, Lóránt Miklós, Mile Orsolya, Pigniczki Csaba, Vajda Zoltán, Vidéki Róbert</i>)	312
A biodiverzitás-monitorozás (<i>Kovács Éva</i>)	322
Természeti értékeink védelme és bemutatása	331
A természetvédelmi őrszolgálat (<i>Ludnai Tünde, Tajti László</i>)	331
Az ökoturizmus (<i>Gilly Zsolt, Tóth Endre</i>)	336
Környezeti nevelés, szemléletformálás (<i>Gilly Zsolt, Lendvai Mária</i>)	338
TERMÉSZETTUDOMÁNYOS KUTATÁSOK A KISKUNSÁGI NEMZETI PARKBAN	341
Földtani és vízföldtani kutatások (<i>Molnár Béla</i>)	343
Ökológiai kutatások szárazföldi életközösségekben	
(<i>Bartha Sándor, Gallé László, Kovács Láng Edit, Kröel-Dulay György</i>)	345
Vízökológiai kutatások (<i>Boros Emil, Vörös Lajos</i>)	371
Madártani megfigyelések és tudományos kutatások	
(<i>Bankovics András, Boros Emil, Lóránt Miklós, Ludnai Tünde, Németh Ákos, Pigniczki Csaba</i>)	381
IRODALOM ÉS NÉVJEGYZÉK	391

A legélénkebb domborzatúak a *Katymár és Madaras környéki löszfelszínek kipreparálódott löszperemei, löszmélyűtjai és löszdolinái*, illetve a posztgaciális vízbőség idején nagyra növekedett vízfolyások mélyen és szélesen bevágódott *völgyületei*. Itt jellemzőek a 8-10 méteres szintkülönbségek.

Ez a kicsiny, szaggatott felszínű tájrészlet megmaradt olyan értékörző területnek, ahol a löszdomborzat és -rétegtrend, a löszpusztamaradványok, valamint a patak menti zizenyős területek, szikes mocsarak és gyepek együttese várja a természetvédelmi oltalom alá vonást. A védetté nyilvánítás annál is inkább sürzős, mert a löszsíkság többi része kiváló talajadottságainak következményeként összefüggő kultúrtájja formálódott. Ez a tájrészlet a *Telecska-perem északi szegélye*, amelynek döntő része már a szerbiai Vajdasághoz tartozik. A Telecska-peremi völgyek tengelyében ma a *Bácsalmási- és a Bokodi-Kígyós* állandó, de csekély vízszállítású medrei és duzzasztott tavacskái szerénykednek.

A bácskai védett területeken célirányos, a természetvédelmi tevékenységhez kapcsolódó földtani vizsgálatokra nem került sor. A tájegység geológiai viszonyaira a Turján-vidéket tárgyaló fejezetben találhatunk utalásokat.

Vízrajz

A Bácskai löszös síkság – a Dunához való közelsége ellenére – a hátsági vízváltástó futása és a lejtésvizonyok miatt a *Tisza vízgyűjtőjéhez* tartozik. A rossz lefolyású, állóvizekben is szegény terület környezetéhez viszonyítva kiemelt helyzetű. A *talajvíz* a löszplatókra jellemzően mélyen (mert kapilláris vízemelő képességük kiváló), 10-15 méteren található.

A *természetes vízfolyások* (erek) száma csekély, bár hálózatosuk mindenképpen sűrűbb, mint a Homokhátságon. A vizek – amelyeknek hozamuk kicsi, járásuk kiegyenlítettlen – a *Kígyós-vízrendszerben* (Kígyós-főcsatorna, Bokodi-Kígyós-csatorna, Mátételkei-Kígyós-csatorna) szerveződnek össze. Befogadjuk a Vajdaság területén lévő *Duna-Tisza-Duna-vízrendszer*, a *Bezúdán-Becsei-csatorna* (régibbi, nálunk közismert nevén a Ferenc-csatorna). A vízrendezések előtt a Kígyós-ér vízei gyakran területhasználati gondokat okoztak, mivel alacsony vízállásnál is kiléptek a mederből, és előtörték az árterületet, ahol ekkor még bőven voltak vizes részek, *barák*. A domborzati adottságok folytán a zárt mélyedésekben összegyűlt csapadék a kötött talaj miatt nem tudott elszivárogni, ami hozzájárult a barák kialakulásához.

A *térkép vízrendezése* a Ferenc-csatorna építésével 1802-ben vette kezdetét. Az 1912-ben alakult Kígyós-éri Leccsapoló Társulat 1923 és 1928 között a határtól Bácsalmásig terjedő Kígyós-szakaszt szabályozta, ami főképp abból állt, hogy kikotorták, majd a kapcsolódó ingoványokról a „vadvizet” a művelhetőség érdekében elvezették. A szabályozások után a terület szárazodásával a természetvédelmi és vízháztartási szempontból egyaránt fontos barák léte veszélybe került.

Az 1050 négyzetkilométer vízgyűjtő területű *Kígyós-vízrendszer medrei valódi völgyek*, kellőképpen beágyazottak, ezért a vízfolyások helyenként a vízzáró réteget is harántolják, magas talajvízszint mellett megcsapolják azt, így aszályos időszakban is szállíthatnak valamelyes vizet. A nagyvízi időszakok a hóolvadás után alakulnak ki.

A Bácskai löszös síkság nyugati peremét az *Igali-főcsatorna* csapolja meg. Az észak-déli irányú vízgyűjtő területe 97 négyzetkilométer, szabályozása előtt a Duna vízrendszeréhez tartozott. Ma az öblözet vizeit a hercegszántói szivattyútelep emeli a *Ferenc-tápcsatornába*.

Felső-Bácska *állóvizei* csekély kiterjedésűek. A *Katymári Fekete-tó* vizét a meder barnás iszapja színezte feketére, medre csak nagyon csapadékos években töltődik fel. A település délkeleti oldalán, a környező dombok mélyvonulatában fekszik a *Priszipa-tó*, amelynek vízgyűjtője átnyúlik a Vajdaságba. Az 1970-es években felduzzasztott vizével kedvelt horgász helyé lett.

Madaras környékén a régi térképek *néhány nagyobb és több kisebb barát* ábrázolnak. A már kiszáradt „Jezertó” hajdani táplálék bősége nagy madártömegeket vonzott, amit a község neve is felidéz. A településtől keletre lévő *Mosztonga-tó* vízteste stabilnak tűnik, jelenleg halastóként hasznosítják. Ez nem mondható el az út túlsó oldalán elterülő *Fekete-baráról*, valamint a *Nagy- és a Kis-Mosztongáról*. A három évtizede még nyílt vízfelületű tavak kiszáradtak, illetve vízborításuk a rekordcsapadék függvénye.

Bácsalmástól mintegy három kilométerre fekszik a Duna-Tisza közti szikes tavak egyik legdélebbi darabja, a *Sóstó*. A kiszáradt tó medrét borító sziksót egykor mosásra és szappanfőzésre, iszapját gyógyításra használták. A meder egy részét 1995-ben kimélyítették, így ott ma már állandó vízborítás van. A Sóstótól délnyugatra helyezkedik el a *Kis-Sóstó*, amelynek vize időszakos.

A *garai Sóstó* szikes jellegű vizes élőhely, felülete 180 hektár, átlagmélysége jelentősebb vízborítottság idején is csak 20-30 centiméter. A tavat elsősorban a felszíni és felszín alatti vizek hátrányos mennyiségi változása sújtja, a minőségromlás ehhez képest másodlagos. A már erősen átalakult ökológiai állapot viszont meglehetősen stabil, így fenntarthatónak tűnik. Ehhez azonban szükséges volna a sűrű csatornahálózat legalább részleges felszámolása, továbbá az aktív vízmegőrzés. A medren áthaladó *Igali gravitációs főcsatornába* a garai szennyvíztisztító „termékét” vezetik be, ráadásul a csatorna belvízelvezetése közvetlenül csökkenti a felszíni vízkészletet. A talajvízszint-süllyedés helyi oka a felszín alatti vizek agrárcélú kitermelése és a Sóstó medrébe mélyített halastó felszín alatti vízből való feltöltése, amelynek többletpárologtatása is jelentős.

Felső-Bácska természeti képe az elmúlt évszázadokban

Felső-Bácska évezredek óta lakott terület, a kistáj számos régészeti lelőhelye közül a *madarasi szármata halomsírmező* mindenképp külön is kiemelendő (Kőhegyi

A nevezetes vaskúti halmok (Csathó András István felvétele)

1971). A *Vaskút batárában* található, szintén a szarmata korból származó *földvár* és a közelében található *halmok* tudománytörténeti szempontból is jelentősek (Kőhegyi & Vörös 1999). A földvár beakácosítása súlyos természeti károkat okozott, de az egykor több tagot számláló halomcsoportból máig fennmaradt három dombon a löszpusztagyepek számos értékes növényfaja talált menedéket.

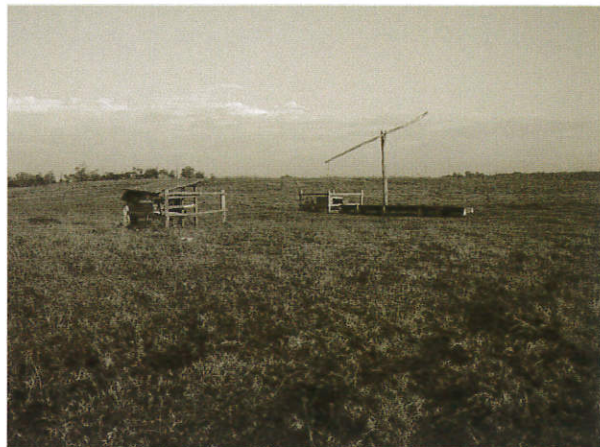
Felső-Bácska területe eredetileg a Szent István alapította Bodrog vármegyéhez tartozott, amelynek székhelye – a mai államhatártól délre, a Duna bal partján fekvő város – Bodrog volt. A török időkben szinte teljesen *elnéptelenedett* Bodrogot és a tőle délre lévő Bács vármegyét – hosszas huzavona után – 1802-ben közjogilag Bács-Bodrog vármegye néven egyesítették. Az északi területek így váltak végül szintén a bácskai táj részévé.

A „kincses” Bácska kivételes mezőgazdasági adottságainak és a Kárpát-medencén belüli súlyponti helyzetének köszönhetően a történelem szinte minden békés időszakában gyorsan fejlődő térségnek számított, ezekben a periódusokban az ország leggazdagabb vidékei közé is felemelkedhetett. Ugyanakkor a katonailag nehezen védhető síkság, amely ráadásul gyakran szolgált felvonulási területként is, a háborús időszakokban hatalmas gazdasági károkat szenvedett el, és ilyenkor a benépesültsége is visszaesett. A török korszak és az azt követő pusztítások különösen sok

áldozatot követeltek – még közép-európai léptékben mérve is. A fejlődés és visszaesés váltakozása végigvonul a táj történelmében: Bácsországnak a Kárpát-medencén belüli viszontagságos sorsa több szempontból is párhuzamba állítható Magyarország Európán belüli történelmi helyzetével (Borovszky 1909).

A Duna–Tisza közének ezt a déli, lösz borította táját tehát a középkorban hazánk gazdag, sűrűn lakott régiói között találjuk. És bár a tatárjárás utáni korszakokban gazdasági jelentőségét továbbra is megtartotta, az oszmán időszakot követően Bácska elnéptelenedett, és ezt a közel fél évezrede *elszenvedett veszteséget* máig sem heverte ki (Erdei 1957): „...itt minden új. A török tabula rasát csinált a hajdani Bodrog megyéből, és még annyi múltat sem hagyott meg, mint a Kiskunságban. Kezdődött minden előről.” A keserves állapotokat szemléletesen tárja eléink egy 1553-ból származó idézet (Kőhegyi & Solymos 1973): „A Duna bal partján van Batay városa és Baja vára, melyet nem rég perzsáltak fel a mezei hadak; valamint Szeremle falu, hajdan közismert hely, mely jelenleg csak pár ember birtoka. Jóságos Isten! Mily szomorú képet mutat az egykor legjobb s legtermékenyebb föld; mennyire parlag itt minden, óh azok a borzasztó tüskebozótokkal borított szántók és szőlők, mily ritka mindenfelé a földműves, ritka a jószág s csak a pusztaság végtelen. Rác származású kormányosunk mondja, hogy egykor, midőn még hazánk épségben állott, itt egy községben

A madarasi Marhajárás az egykori hatalmas bácskai legelőket idézi (Csathó András István felvétele)

több lakos volt, mint amennyi most harmincban van. Mit szóljak a földig lerombolt falvakról, melyeknek immár neve is elenyészett?”

A Rákóczi-szabadságharc alatt a délvidéki szerb (rác) csapatok rablásai és kegyetlenkedései, majd az azokat megtorló kuruc hadműveletek során Bácska visszaszívárgó, éppen csak gyarapodásnak induló lakossága ismét jelentősen csökkent, a „közel egy évtizedig

tartott küzdelem alatt az egész vármegye sivataggá vált” (Borovszky 1909).

A XVIII. század elején tehát a tájban hatalmas kiterjedésű, túlnyomórészt *parlageredetű legelőkkel* számolhatunk. *Bél Mátyás* Bács-Bodrog vármegyét bemutatva a legeltetésről többek között a következőket írta (Bél M. in Iványosi-Szabó 1982): „Mindenféle fajta barom nem csak létezik itt, hanem bőségben van. Számos ökörcsorda kóborol a hatalmas pusztaságokon, és nem is térnek az övéikhez haza, hanem folyton kint maradnak; ahol éppen meglepte őket az éjszaka, ott pihennek le, és reggel visszatérnek azokra a legelőkre, amelyeket a legközelebbi mezők kínálnak.” A ridegen tartott állatokat egy-egy kemény tél még a XVIII. században is erősen megritkította: „Mutatja ezt az 1727. évi tél, amikor egyes csordákból hatvan, hetven, száz és még több ökör is elpusztult, nem annyira a fagytól, mint az éhségtől, mivel a hótól elzárt utak távoltartották azokat, akik segítséget akartak hozni” (Bél M. in Iványosi-Szabó 1982).

A legelőkre Bácskában egykor széles körben a „járás” szó volt használatos (például marhajárás, birkajárás), és az egyes határrészek neveiben rendre felbukkant (Kőhegyi & Solymos 1973): „Göböljárás” (Madaras); „Göböljárás” (Vaskút); „marhajárás” (Nagybaracska); „Tinójárás” (Jánoshalma). Sőt, mai hivatalos helynevekben is megtalálhatjuk, hogy itt most csak a *kelebiai*

„Ez a vidék a jó föld hazája. Humuszos televény szántóföldek övezik a falvakat s rajtuk olyan agrikultúra virágzik, mint a Tiszántúl legjobb helyein” – írta Erdei Ferenc 1957-ben. A bácskai táj a rendkívüli talajtani adottságaiért azonban nagy árat fizetett, hazánk talán legkiterjedtebb agrársivataga itt található (Jánoshalma, Csathó András István felvétele)

Négyesjárást, a császártöltési Ökörjárást vagy a madarasi Marhajarást említsük (Csathó 2010).

A legelőket Bácska újratelepítése során mind magasabb és magasabb arányban *törték fel*, és ezekről az átalakításokról több XIX. századi forrás is megemlékezik. Mélykútról például ezt tudhatjuk meg (Miloševics & Kövesdi cit. Kőhegyi & Solymos 1973): „A Község egész határa, – miután abban lévő vadmegyesek kiirtattak – szántó földé alakítatott, kivéven a’ déli részen, hol 1100 négyszögöles 2127 hold homokos és buczkás föld legelőnek tartatott fen.” A bácsborsódi Tamás-hegy-dűlőről meg az alábbiakat: „...1851^{ik} évig mint legelő, most a’ legtermékenyebb szántó föld a’ Baja nagy kereskedő városba vezető út mentében két felől elárkolva, ó akácfákkal ültetve” (Oltványi cit. Kőhegyi & Solymos 1973). Az 1800-as évek végére a löszvidékek nagy részét már szántották.

Bél Mátyás a XVIII. század első felében még a termékeny talaj alacsonyabb szintű műveléséről számolt be (Bél M. in Iványosi-Szabó 1982): „A föld, amint mondtunk, porhanyós, homokos és sötétszürke, itt ott agyaggal kevert. Terem tehát búzát, őszi búzát, árpát, tönkölyt és ilyenfajta vetéseket, könnyű a megművelése, de nehezebben szelidíthető meg trágya nélkül. Ugyanis keveseknek szokása a szántóföldeket trágyázni, hanem ahogyan csak az eszébe jut, egyszer vagy kétszer megfordítva bevetik. A földek itt mindegyik műveletlenebbek, mint Felső-Magyarországon.” A mezőgazdasági szempontból elmaradott helyzet másfél évszázad alatt az *ellenkezőjére fordult*. A rendkívül kedvező feltételeket Borovszky Samu (1909) szemléletesen jellemzi: „A Bácska területe maga a Kánaán, a mely ontja a kenyér kincsét [...] A küzdő ember, a ki a fukar természettel örökös harcban áll, hogy tőle a maga számára valamit kieroszakoljon: itt bizony ismeretlen.”

A török után Bácskában – így annak északi sarkában is – etnikai szempontból igen *vegyes lakosság* alakult ki. A török korszakban az ortodox vallású szerbek („rácok”) érkeztek nagyobb számban, majd a XIX. századra a magyarok, a németek („dunai svábok”), a bunyevácok, a szerbek, a szlovákok („tótok”) és a sokárok alkották a lakosság zömét. *Erdei Ferenc* (1957) a főbb felső-bácskai népcsoportokat így jellemezte: „A Bácska falvaiban négyezer ilyen kisgazda él, németek, magyarok és bunyevácok vegyest. A hangadó a német. Magával hozta számító szorgalmát, fantáziája kötöttségét és fegyelmezett tanulni vágyását. A legjobb gazda mindenütt a német. Csodákat nem teremt, de birtoka mintaszerű: több egymást kiegészítő termelési ág, tágas gazdasági épületek, sok gép és messziről hozatott nemes állatok. [...] A magyar gazda kevesebb eréllyel és fegyellemmel használta ki történelem adta lehetőségeit. Már akkor kezdett »uradzanik«, amikor gazdagsága éppenhogy elhagyta az ugaros művelés korszakát, s ma is jobban szeretne, mint ereje engedi. Kevesebbet dolgozik és berendezése is kisszerűbb. Vegyes népű községeinkben a legnagyobb gazdaházak nem a magyaroké. A bunyevác jobban tud élni primitív körülmények közt is, mint a német vagy akár a magyar, de mindkettőnél gondtalanabban tud urat játszani, ha

nyílik alkalom. Líraibb fajta, mint a német és kevésbé kiemelkedni vágyó, mint a magyar. Az ő gazdaságai a legelhangoltabbak.”

Baja városa mellett a felső-bácskai települések közül a XX. század első felére további kettő is kiemelkedett (Erdei 1957): „A legvirágzóbb és legnagyobb két falu: Jánoshalma és Bácsalmás”. Továbbra is Erdei Ferencet (1957) idézve: „Jánoshalma szinte Kiskunság még; olyan homokföld, olyan gyümölcskultúra és olyan mozgalmas piac, csak kiskunjai nincsenek. [...] Bácsalmás másfajta hely. Nagy, jó földű határ, német-magyar-bunyevác nép és erős szántóföldi kultúra jellemzik. Ez a módos nagy falu a magyar Bácska »fővárosa«, és éppolyan mérvű gyarapodást mutat, mint Jánoshalma, csak az iránya más. Bácsalmáson abban a hitben élnek a bennelakók, hogy községük módos, gyarapodó és minden különösebb nyomorúság nélkül élő község: »jó falu«. A bácsalmásiaknak igazuk van. Falujuk nem úgy él, mint a türelmetlen alföldiek és nem úgy, mint a stagnáló dunántúliak.” Tompán és Mélykúton kívül a kistájban jelenleg is csak ez a három település bír városi ranggal.

Az egykori rendkívül gazdag *lőszpusztai vegetáció* – ahogy az Alföld többi löszhátján – Felső-Bácskában is csak kis zárványokként maradt fenn, a sztyepp jobb állapotú, ősi állományait jellemzően az egykori szikes tavak és erők meredek, szánthatatlan partfalain találjuk. Az ilyen elsődleges termőhelyeket jelző növényfaj például a *tavaszi hérics*, a *közönséges borkóró*, a *bughyos törpezanót*, a *magyar kutyatej*, a *közönséges méreggyilok*, a *sarlós gamandor* és a *tarka sáfrány*. A közúti és vasúti, valamint határmezsgyék sztyeppmaradványai a tiszántúliakéihoz képest rendszerint kevésbé értékesek, de a tájban betöltött szerepük természetesen így is jelentős.

Felső-Bácskát a korábbi források alapvetően erdőten vidékként ábrázolják, a tájnak a nevét kölcsönző ősi székhely, *Bács* környezetéről például a következőket olvashatjuk (Bél M. in Iványosi-Szabó 1982): „Egyéb-ként ezeken az erdőkön kívül a vármegye egész területét hatalmas és csupasz pusztaságok teszik ki, amelyek talaja sok helyen terméketlen és kipusztult. Vanak, akik azt mondják, hogy azok a berkek is az ősök idejében nőttek ki. Éppen a minap távozott el az élők sorából Kalocsán egy százharminc éves férfi, aki igen gyakran emlegette, hogy látta ott azokat a helyeket csupazon és erdők szűkében. Maga a fák karcsúsága és fiatalsága azt bizonyítja, hogy nem sokáig növekedett.”

Nagyobb kiterjedésű, idősebb *erdőket* a XVIII–XIX. században a Duna mentén találunk, és a faállományok fajösszetételére a helynevek alapján is következtethetünk. Bátmonostor határában (Rudanovits & Gál cit. Kőhegyi & Solymos 1973) „van egy darab községi föld, mely ős időktől tölgyes erdő lévén, most is bár szántatik tölösnek hivatik”, de a forrás „mogoró fák”-ról is említést tesz. Nagybaracskán a „Szílfák hája [...] Egy erdőrésszel, mely a’ benne nagy számmal lévő szílfáktól kölcsönözte nevét” (Mráz & Kintse cit. Kőhegyi & Solymos 1973).

Észak-Bácskát nyugat felől hazánk legnagyobb folyója, a Duna határolja, így a *balászatról* is illik megemlékeznünk. Bél Mátyás még ezt is leírhatta: „Mindenesetre

Vaskúttól nyugatra, a Duna közelében húzódott meg a vaskúti tölgyes. A községtől délkeletre a vaskúti halmok ábrázolása látható (I. katonai felmérés 1783, Col. XIV–XV. Sect. 33.)

a vízfogás a maga idejében alig lehet másutt eredményesebb” (Bél M. in Iványosi-Szabó 1982). A megálapítás valószínűleg elsősorban a Duna alsóbb szakasaira vonatkozhatott, de a viza halászatának az északbbiti vidékeken is fontos gazdasági szerepe lehetett. A XIX. századi források többször is megjegyzik, hogy a Duna mentén a folyószabályozások előtt a halászat, csíkszásat szerepe a helyieket életében (legalább idény-szerűen) fontosabb volt, mint a mezőgazdaságé. A Dávod határában lévő „halastavak, melyeknek azomban már nyomuk sincsen, ’s jelenleg mint közlegelő használatnak, mely tavak és rétek, még a Duna kiöntések történtek, és a Duna töltés nem vonatott, szamtalan és igen nagy mennyiségű jó halat tartalmaztak, a mely időben a közlakosság foglalkozásának nagyobb része a halászat volt, ’s a földművelés a halászatnak és vadászatnak utánna állott” (Bertalan és mtsai cit. Kőhegyi & Solymos 1973).

A Duna mentén egykor jelentős és fejlett volt a *fokgazdálkodás*, a forrásokban a mesterségesen kialakított és természetes úton létrejött fokokra egyaránt találunk utalásokat. Nagybaracska határában a „Kollár fokja [...] egy Kollár nevű halász által ásott ki”, míg az „Ebás-ta fok [...] nevét onnét kapta; mivel magától támadt” (Mráz & Kintse cit. Kőhegyi & Solymos 1973).

A *sulyom* a Duna közelében több helyütt is nagy mennyiségben fordulhatott elő (Mráz & Kintse cit. Kőhegyi & Solymos 1973): „Oraskovicza» tó, mely szerb nevét a’ benne nagy mennyiségben termett sulyomtól kapta; – a’ sulyom szerbül rasaknak neveztetvén”.

A vidék belső területeinek legjelentősebb vízfolyása a *Kígyós*, a katymári határt „keletről délnek egy kesken patak hasítja mely igen csavargos folyása miatt Kígyós-nak neveztetik” (Pollyák & Ulrich cit. Kőhegyi & Solymos 1973). De a forrásokból (Devic és mtsai cit. Kőhegyi & Solymos 1973) megtudhatjuk azt is, hogy „a patak” Madaras területén „mindenütt szabályoztatott, a’ többi határokon pedig Almást kivéve természetes folyása nints meggátolva, eredetét Pest megyében fekvő Kélesi pusztán veszi, és pályáját Jankovác, Matheovics, Almás, Madaras, Katymár, Ó Legyen, Rasztina határain Bezdányik folytatja, és torkolata a’ Duna öblében vész el, áradata esső vizekből ered nagy nyári hősegekben tökéletesen kiszárad, szélességének egyformasága nints, 3 ölnél azomban sehol se több, áradása a’ kiöntésével némely időszakokban nagy károkat szokot okozni, miután a’ kiöntött víz Június végénél hamarabb nem tér vissza medrében”. (Jankovác ma Jánoshalma, Matheovics Mátételke, míg Almás pedig Bácsalmás.) A bácsborsódi és ólegyeni határt „a’ Kígyós vize hasítja, mely rész 1851^{ik} évig haszonvehetetlen víz állás volt, az évben a’ T. Latinovics Család által Canalisáltatván, most a’ legszeb kaszálló, ezen Canalis 2 malmot hajt” (Oltványi cit. Kőhegyi & Solymos 1973).

A szláv eredetű „bara” szó mocsaras területet jelent, és erre felé ma is ismerik. Használatáról már Bél Mátyás is említést tett: „A rácok, akik a vidéket lakják, ezeket a maguk nyelvén barának, azaz olyan fajta vizeknek nevezik, ami a szlávoknak mocsaras helyet is jelöl” (Bél M. in Iványosi-Szabó 1982). A szikes tavak pedig a tájban gyakran a „sóstó” nevet viselik, ahogy a bácsalmási

Sóstó és Kis-Sóstó, a garai Sóstó, a madarasi (Nagy-) Sóstó és Kis-Sóstó, valamint a nagybaracska Sóstó is. A madarasi Sóstóról részletes leírást olvashatunk a Pesty Frigyes-féle helynévgyűjtésben (Devic és mtsai cit. Kőhegyi & Solymos 1973): „[A] Sóstó 56 Catastralis holdon terül el, és kesernyészaléttromos vizet tartalmaz kifolyása nintsen, a' tó áradása a' gyakori essőzések, és havazásokból veszi eredetét, különösen őszkor, télen, és tavaszkor a' víz áradása három, sőt négy lábnyira emelkedik, nyáron azomban a' víz két lábnyira szokott leapadni, kárt nem okoz miután a' víz mélytő ágyában marad, és semmi féle kifolyása nints. A' tó és vize Iszapos földi ágyából ered, és a' legnagyobb nyári hőségben nem szárad ki, haszna igen nagy különösen hasznos a' reumaticus betegségek és tag szaggyatások ellen.” A sorok által megidézett gyógyhatású szikes tó már a múlté, a lecsapolt tó medrét ma jórészt szikes rét tölti ki, hasonlóan több más felső-bácskai társához. A nagybaracska Sóstó egykor „a' lakosoknak székső szedésre nyújtott alkalmat.”

A hajdani *gazdag madárvilág*ra a helynevek is utalnak. Mindjárt meg is említhetjük magát Madaras települést (Devic és mtsai cit. Kőhegyi & Solymos 1973): „A »monda« után ezen Községnek keletkezése előtt e' helyen nagy mennyiségű és sokfajú madarak tanyáztak, e' helyett »Madarasnak« nevezték el.” De a nagybaracska határ egyik része is érintett (Mráz & Kintse cit. Kőhegyi & Solymos 1973): „[a] »Nagydaru delelő« dülő név nevét onnét kapta, mivel ott egy jelenleg is meglévő nádas létezik, melyben igen sok daru tenyészt, mint ahogy a „Bíbicz tója [...] az ott tanyázó sok bibícz madártól” kölcsönözte a nevét. Még a Duna–Tisza közének igen gazdag madárvilágához szokott olvasó is csak hitetlenkedik Bél Mátyás legendás vad- és madárbőségéről szóló sorai láttán (Bél M. in Iványosi-Szabó 1982): „Amint másutt, a vadászat itt is bárkinek szabad. Szarvasokban nagy a bőség, de ezt napról napra egyre inkább csökkenti a kiterjedt vadászati szabadság. Ugyanezt mondanám el az őzekről és a nyulakról, bár ezeket meg az itt szokatlan bőségben található ragadozó madarak állandóan pusztítják. Az e tájon utazó sok sast lát, hogy úgy véli, útja nem biztonságos, ha egyedül van, legfeljebb fegyveresen. Keselyűk meg azután héják majdnem minden egyes fán lakoznak. Ettől van, hogy sem a fácánok, sem a foglyok nem tudnak elszaporodni, bármennyire nem csekély ezeknek a bősége sem. Egyébként a tűzokok, a darvak, faldok [talán fácánok], szalonkák itt-ott csapatostul mutatkoznak. Ezenkívül pelikánoknak, hatytyúknak, gémeknek, vadkacsáknak, szárcsáknak végtelen sokasága úszkál a vizeken. Fentebb említettük, hogy kora tavasszal, amikor tojásaikat lerakják, a lakosok hatalmas kosarakkal viszik haza az összegyűjtött tojásokat. Vannak, akik a tojásokat kiköltés céljából tyúkok alá teszik, és ezek a tojásból kikelt csirkéket a magukéhoz hasonlóan felnevelik, és mikor gondosan felnevelték őket, akkor ezek a házi szárnyasokkal együtt élnek. A hatytyúk bőrét a tollazattal együtt lenyúzzák, hasonlóképpen a pelikánokét is, bár ezeknél az előzőket többre becsülik, nem csak a szépségük és gyönyörű fehérségük miatt, hanem az egészség

szempontjából is, mert úgy vélik, hogy a hatytyúbőrök a mell befedésére és megvédésére alkalmasabbak.”

A *farkasok* egykori jelenlétére a helynevek is többször utalnak. Nagybaracska egy terület a „Farkasordító és göröndje» nevét kapta, mivel ezen tájon, mely nagy sűrűség, – nagy számmal tartózkodnak farkasok, s ezeknek ordításai ugyanott gyakran hallhatók” (Mráz & Kintse cit. Kőhegyi & Solymos 1973). Mélykút határában egy domb nevének eredetéről a következőket olvashatjuk: „Kurják ez tot szó lévén magyarul Farkas, régenten itt tanyászo farkasokrol” (Milosevics & Kövesdi cit. Kőhegyi & Solymos 1973).

A táj *újboldi betelepülésével* a helyzet merőben megváltozott, és a XX. század elején a *Bács-Bodrog vármegye* című monográfiában, annak is a vadászatról szóló fejezetében már a vadak erősen megcsappant állománya miatt panaszkodtak. A csökkenés okait elsősorban a lecsapolások miatti élőhelyvesztésre és a tájban gombamód szaporodó szállások okozta erős zavarásra vezették vissza (Borovszky 1909): „Hogy legyen vad ilyen területen, a hol nincs és nem is lehet nyugalma? [...] A nyúl a síma, nyílt bácskai térségnek jóformán egyetlen állandó néglábú vadja, a mire azután minden húsevőnek fáj a foga. [...] S akárhány község határában már a ritkánál is ritkább. Jól emlékszem rá, hogy egész nap vadásztam Rigycza (Regőcze) környékén, s egyetlen egy nyulat láttam; fogolycsapatot nem találtunk többet egynél.”

Felső-Bácskában a lösz mellett jelentős a *homoktalajokkal borított területek* aránya is, főleg a kistáj peremvidékein. A mezősegi talajnál kevésbé termékeny homokvidékeket korábban inkább legelőként hasznosították, csak később vonták őket művelésbe. A XVIII. század elején Baja „területének legnagyobb része azonban fővenytől, homoktól terméketlen, és mivel a földművelésnek nem felel meg, barmok bolyonganak rajta táplálékot keresve” (Bél M. in Iványosi-Szabó 1982). Jánoshalma határában a homoki sztyeppretekre jellemző sikkárfű vagy más néven élesmosófű tömeges jelenlétére enged következtetni a „Sikkáros” helynév, amely „az ott tenyésző fűnemtől” ered (Kiss & Szaday cit. Kőhegyi & Solymos 1973).

A *futóhomok* okozta károkról Észak-Bácskára vonatkozólag is találunk adatokat (Schön & Piukovics cit. Kőhegyi & Solymos 1973): „Csataalja [Csátalja] község határa, részint sárga, és nagyobb része futó fehér homokkal a' legkisebb szél támadással is iszonyú pusztításokat és károkat a' közlegelőben okoz, és elborítva van homokkal, mely homokos részek közt igen kopár legelő létezik, – a' homok kisebb részén fiatal jegenye és ákác erdőket láthat az ember.” A futóhomok megkötésére telepített erdőről a jánoshalmi helynevek gyűjtői is megemlékeztek (Kiss & Szaday cit. Kőhegyi & Solymos 1973): „A' határ keletéjszaki része mely homok buczkákból áll, a' futó homok meggátlása tekintetéből a' 19^{ik} század elején különféle fajú lágyfával beültetettvé, erdőt ábrázol.” A XIX. század közepén már az akácot is jelentős mennyiségben ültették, többek között Bácsborsódon is (Oltványi cit. Kőhegyi & Solymos 1973): „Ezen dülő homokos része e' pusztának, erdővel ültetve, honnét e' környék

községbeliek számtalan ezrekre menő ültetni való akác fákat visznek.”

A homokvidéken a török utáni újraterlepítést követően egyre magasabb lett a *szőlők és gyümölcsösök* aránya is (Devic és mtsai cit. Kőhegyi & Solymos 1973): „Madaras Községében ó, és új homok szőlők melyek terjedelmes nagyságukhoz képest mely öszvessen 4351 kapára rug. – Évenként jó termést véve 30- és középterméskor 15–20,00 akót termel. – A’ bor termésen kívül, különösen a’ gyümölts termés, és azok között első helyet érdemel az Őszi baraczk, és Magva való szilva; mely termékeny és jó ízére nézve annyira jeles: hogy naponta 30–40 vidéki kotsik tova szállítás végett gyümöltsel meg rakva láthatók. – Mely jóvedelmi forrás a’ Községnek igen nagy előnyire, és hasznára van.” Bél Mátyás a vármegye leírásában a bácskai bort a következőképpen jellemezte: „Bor elszörtan és bőségesen terem, a színe vörös és nem is kellemetlen ízű, de nem számolható Magyarország nemes gyümölcssei közé” (Bél M. in Iványosi-Szabó 1982). A XX. században a felhagyott szőlők és gyümölcsösök helyén néhol igen nagy kiterjedésű, fajszegény parlagok keletkeztek, ilyen például a Madarasi-szőlők nevű határrész.

Felső-Bácska az Alföld más – szintén túlnyomórészt szántott – löszhátjaihoz képest még ma is *gazdag természeti értékekben*, a megmaradt legelők, szikes rétek és tavak, valamint a kisebb sztyeppre-maradványok természetvédelmi jelentősége gyakran kiemelkedő. Ám a védelemre érdemes területeknek jelenleg csak a kisebb áll természetvédelmi oltalom alatt, így a közeljövőre nézve fontos feladatot jelent több országos jelentőségű védett természeti terület kijelölése, sőt indokoltnak tűnik egy tájvédelmi körzet – a „Felső-bácskai tájvédelmi körzet” – létrehozása is.

A növényzet

A felső-bácskai kistájról – a történelmi Bács-Bodrog vármegye határainkon belül maradt északnyugati szögletéről – sokakban csupán a gondosan művelt, jó termőképeségű mezőgazdasági területek, az enyhén lankás, véget nem érő szántóföldek képei élnek. Ez a benyomás egyfelől reális, mert a *vidék az ország legerősebben átalakított tájai közé tartozik*, amelynek földrajzi határain belül a legalább kismértékben természetközeli jellegű – még messze nem a „jó” ökológiai állapotú – élőhelyek aránya csupán 4–6% körül mozog, sőt sok tízezer hektáron az 1%-ot sem éri el! Másrészt azonban ez a kép felületes, és nem mutatja meg a vidék minden arcát: azt az összetettséget, amely éppúgy sajátja, mint az eke forgatta barázdák tengere.

Bácska eredeti természeti adottságai ugyanis a Duna–Tisza köze más részeihez hasonlóan változatosak, és *táji léptékben jóval színesebb, finomabb térszálajú kaleidoszkópot alkottak, mint a tiszántúli löszbáták hatalmas rónái*. A Homokhátság felé eső átmenetein a futóhomokos buckákat éppúgy megtaláljuk (Bajától Kunfehértóig az Illancson), mint a lösszel keveredő, humuszos homoktalajok többféle változatát. Lösz dominálta magaslatain különböző mértékű vízhatásnak kitett

csernozjomtalajok alakultak ki: az alföldi mészlepedékes, a réti és a mélyben sós csernozjomok előfordulása egyaránt jellemző. A kötöttebb felszínekről lefolyó vizek a XIX. századig természetes vízfolyásokat tápláltak, mint például a – rég lecsapolócsatornává degradált – Kígyós-eret, amely egykor még vízimalmokat is hajtott. A mély fekvésű területek legnagyobb kiterjedésű talajtípusai a szolonyec típusú réti talajok, a szolonsák-szolonyec és a réti szolonyec. A helyi vízgyűjtőkben a vízrendezésekig nagy kiterjedésű édesvízű és szikes élőhelyek, állandó és időszakos természetes tavak tucatjai díszlettek, és a Duna mellett is

Lápi hínáros (Aradi Eszter felvétele)

jellegzetes ártéri zonáció jött létre (utóbbival azonban a továbbiakban nem foglalkozunk, mert jelenleg nem tartozik a KNPI működési területéhez). A sokrétű élőhelyi adottságokhoz természetesen gazdag élővilág társult, amelynek megmaradt túlélői még mindig jóval változatosabbak, esetenként nagyobb állományúak annál, mint amilyenek azt a vidéket csupán felületesen ismerők feltételeznék, vagy ahogyan azt a védett területek jelenlegi aránya sugallja.

A kistáj növényközösségeit legegyszerűbb talán az őket érő vízhatás erősségéhez igazodva áttekinteni.

Állandó vízű természetközeli élőhelyek. Az ebbe a típusba sorolható élőhelyekből – a Duna mellékét leszámítva – ma már nagyon keveset találunk, mivel a Duna–Tisza közén először itt megkezdett, lényegében már az 1920-as évekre megvalósított vízrendezés megtette a magáét. A természetes erek nyomvonalán kialakított nagyobb lecsapolócsatornáknak (különösen a Bokodi-Kígyósban) és az azokon duzzasztással kialakított halastavakban, valamint helyenként bányatavakban (a Kígyós-főcsatorna mellett Madarason) és kisebb természetes tavakban mindazonáltal fellelhetjük a hajdani hínárközösségek hírmondóit, a *békalencsés úszóhínároktól a ritka békatutajhínáron keresztül az érdestócsagázhínárig és a nagybékaszőlőhínárosokig*. Ökológiai állapotukról, természeti értékeikről éppúgy indokolt volna további információkat gyűjteni, mint a Priszpa-tó vízi életközösségeiről. Utóbbi a vidék egyetlen megmaradt, természetes eredetű, nyílt és édesvízű – déli végén erősen nádasodó – tava, amelyet jelenleg horgásztóként